
Kauzalita a kontingentní sebedeterminace? Kritická poznámka ke Dvořákově knize *Kauzalita činitele*

Stanislav Sousedík

Praha
sousedik.s@volny.cz

Petr Dvořák hájí ve své knize *Kauzalita činitele* libertariánské pojetí svobody lidské vůle. Vůli považuje za duševní schopnost člověka a její svobodu spatřuje v možnosti její sebedeterminace. Tuto tezi autor tohoto příspěvku kritizuje. Dokazuje, že sebedeterminující schopnost je *contradictio in terminis*. Libertariánsky pojatá svobodná vůle je možná jen, pokud není schopností. Takovou vůli je pouze vůle Boží (za předpokladu, že Bůh existuje). Autor připojuje historické upozornění, že autorem omylu zaměňujícího lidskou vůli s Boží je renezanční teolog Ludvík Molina, že k jeho stoupencům náležel i René Descartes.

Klíčová slova: svoboda vůle, libertarianismus, sebedeterminace, molinismus, Petr Dvořák

Analytickou filosofii uvedlo do kontextu českého myšlení více našich domácích autorů, uznává se nicméně všeobecně, že hlavní zásluha o to náleží prof. Jaroslavu Peregrinovi. Peregrin ovšem v našem prostředí rozšířil analytickou filosofii pouze v jednom jejím obsahovém zaměření, totiž empiristickém, tedy ve verzi programově uzavřené zájmům metafyzickým. Po několika pokusech o obohacení českého filosofického spektra tímto, tj. metafyzickým směrem, jež však nevyvolaly širší zájem, přichází nyní doc. Petr Dvořák s dílem, jež naše vzdělaná veřejnost nebude moci brevi manu pominout: Autor v něm totiž (na rozdíl od oněch starších příspěvků) navazuje na současnou, autorem pečlivě dokumentovanou

diskusi probíhající dnes (hlavně) v anglosaské oblasti. O jeho knize *Kauzalita činitele*¹ (dedikované po zásluze Jaroslavu Peregrinovi) jsem již s uznáním referoval ve *Filosofickém časopisu*. V tomto článku bych k tomuto referátu rád připojil ještě kritickou výhradu, kterou mám osobně k libertariánské teorii o svobodě vůle. Tu totiž Dvořák v uvedeném díle obhajuje (nebo se k ní přinejmenším kloní). Pokusím se nejprve krátce shrnout Dvořákovu tezi, poté přistoupím k její kritice.

Dvořák uvádí:

„Činitel [míněn je člověk] má [polyrealizovatelnou] schopnost svobodné volby. Tuto svou schopnost (kterou můžeme nazývat „vůle“) činitel realizuje [= přivádí k určité volbě] výlučně svým vlastním kauzálním působením, čili sebedeterminací. To znamená, že činitel je při své [pomoci vůle uskutečňované] volbě příčinou, která k determinaci svého účinku [rozuměj: k rozhodnutí volit to a to] není sama ničím kauzálně determinována.“²

Posledním (mnou podtrženým) tvrzením je vyjádřeno to, co je charakteristické pro libertariánské pojetí svobody vůle, které budu v dalším kritizovat. Než k tomu přistoupím, rád bych Dvořákovo stanovisko formuloval ještě jednou, poněkud volněji a snad, jak alespoň doufám, přístupněji. A tak tedy: Někdo, dejme tomu pan Novák, má (svobodnou) vůli, tj. schopnost, díky níž se může rozhodnout pro A anebo pro B. Příčinou toho, že se rozhodl např. pro A, je pan Novák sám, tj. Novák nedeterminovaný k tomuto rozhodnutí nějakou další příčinou, tedy Novák jako první, nezávislá příčina svého rozhodnutí. Otáže-li se někdo: „Proč se ale Novák rozhodl právě pro A?“, lze sice odpovědět poukazem na motivy, jenže motivy dodávají Novákovu suverénnímu rozhodnutí pouze určitý stupeň pravděpodobnosti, ale nedeterminují je. A co tedy jeho rozhodnutí determinuje? Dvořák odpovídá: Prostě Novákova svobodná vůle sama, tj. schopnost se svobodně rozhodovat (schopnost sebedeterminace). K povaze svobodné vůle náleží, že působí jako příčina

1 Dvořák (2020).

2 Tamtéž, s. 147.

nezávislá na jakékoli příčině další. Dvořák praví: „*Nezdá se nám jasné, proč za definiční vlastnost kauzality pokládat nutné působení s vyloučením kontingentní determinace. Pojmová analýza kauzality nás podle našeho soudu k ničemu podobnému nezavazuje.*“³

* * * *

Tolik Dvořák. Pokusím se nyní ukázat, že *pojmová analýza kauzality sice nevede k tezi, že každá příčina působí nutně s vyloučením kontingentní determinace* (potud dávám Dvořákovi za pravdu), ukáží však, že nás taková analýza vede k tomu, že příčina, o kterou Dvořákovi jde, totiž vůle člověka, takovou kontingentní determinaci (čili sebedeterminaci) vskutku vylučuje, a že tedy, přijmeme-li, co Dvořák svobodou lidské vůle rozumí, tato vůle svobodná není. Budu tedy (srozumitelněji řečeno) hájit tezi, že je sice konzistentně myslitelná svobodná příčina, ale že takovou příčinou není vůle lidská, nýbrž výlučně vůle Boží. Moje kritika je „immanentní“, tj. předpokládám ten význam výrazu „svoboda lidské vůle“, jež mu přikládá Dvořák.

Lidská vůle je podle Dvořáka určitým příkladem schopnosti.⁴ Obecně vzato rozumíme schopností dispozici nějakého nositele být něčím vymezen čili determinován. Elementárním příkladem schopnosti budiž pro nás hrouda vosku, která má při přiměřené teplotě *schopnost* být vymezena různými tvary, tvarem koule, tvarem kvádrů atd. Tyto tvary nemá vosk sám sebou, nýbrž je k nim determinován nějakou z vnějšku působící příčinou (např. člověkem, jenž v něm hnětením tyto tvary vytvoří).

3 Tamtéž, s. 182.

4 Aristotelický pojem „schopnosti“ byl z novověké filosofie po dlouhou dobu vylučován. K prvnímu pokusu o jeho znovuzavedení do současného myšlení došlo teprve v polovině minulého století (G. Ryle). Rylův příspěvek je v podstatě obratným pokusem o takovou recepci pojmu „schopnosti“, aby to nebylo ve sporu s jím zastávanými zásadami behavioristickými. Na podnět Rylův navázalo více myslitelů (Dvořák z nich nejdůležitější cituje ve své knize), z nichž někteří již nevycházeli z behaviorismu. V aristotelickém pojetí je schopnost lidské mysli (např. vůle) jakousi smysly nepostižitelnou entitou, na jejíž existenci usuzujeme ze skutečnosti, že se individuum za určitých podmínek určitým způsobem chová. Např. voják, když uslyší troubit večerku, vrátí se do kasáren. Naproti tomu strom na kasárenském dvoře to nečiní. Proč? Mimo jiné proto, že voják má sluch, kdežto strom nikoli. Tento úsudek ze smysly postřehnutelného (v našem případě z lidského chování za určitých podmínek) na entity smysly nepostřehnutelné (např. na určitou lidskou schopnost) je charakteristickým projevem metafyzického rázu aristotelismu. Ten je ovšem pro behavioristy (a empiristy vůbec) kamenem úrazu.

Jiným příkladem schopnosti je sluch, jenž po kauzálním zapůsobení akustických vln na svůj orgán, je vymezen (determinován) k slyšení. Slyšení je jakási determinace nositele sluchové schopnosti (člověka), jenž se díky ní stal z neslyšícího slyšícím.

Příklady, jež by bylo možné bez omezení rozhojňovat, ukazují vesměs, že nositel schopnosti dosahuje svého vymezení (= determinace, tedy např. určitého tvaru v případě vosku, určitého vjemu v případě sluchu) díky působení nějaké od sebe odlišné, „vnější“ příčiny.

Po této obecné úvaze o schopnostech se můžeme obrátit k té schopnosti, která Dvořáka (a ovšem i nás) zvláště zajímá, totiž k vůli. Vůle je příkladem schopnosti, jejíž determinací je určitá intence, k něčemu zaměřené chtění. Protože je však lidská vůle schopnost, nemůže si udělit svou determinaci sama, nýbrž ji musí mít od nějaké od sebe odlišné příčiny (naprosto stejně jako schopnost vosku nabývat různé tvary si nemůže udělovat tyto tvary sama, sebedeterminací, nýbrž získává je od vnější příčiny). Pochází-li však k něčemu zaměřené chtění lidské vůle od něčeho jiného než od této lidské vůle samotné, není vůle při svém rozhodování první příčinou, a tudíž neplatí libertariánské tvrzení, že vůle je s to determinovat sebe samu.

To je to, na co jsem chtěl poukázat. Můj argument by bylo možno shrnout takto: Není možné, aby existovala schopnost, jež determinuje k určité realizaci sebe samu. Avšak vůle je schopnost. Není tedy možné, aby vůle determinovala sebe samu. A dodávám: Schopnost, jež determinuje sebe samu, je tzv. *contradictio in terminis*.

* * * *

Uvedeným zjištěním bych mohl tento svůj příspěvek ukončit. Bude však, myslím, užitečné, jestliže 1) odpovím na jednu pravděpodobnou námitku, a 2) připojím ještě jedno zcela stručné historické upozornění.

Pravděpodobná námitka zní, že můj argument neplatí pro zvláštní schopnost, jíž je právě lidská vůle. Lidská vůle je totiž příčinou, a „*pojmová analýza pojmu příčiny nás ... k ničemu takovému* (rozuměj: k tvrzení, že žádná příčina nemůže působit svobodně) *nezavazuje*.“⁵

5 Dvořák (2020, s. 182).

Odpovídám: K zamítnutí libertarianismu nás nezavazuje pojem příčiny sám o sobě, nýbrž pojem příčiny, jež je schopností. Pojem „svobodná příčina“ neobsahuje sám spor, sporným se stává teprve, je-li taková příčina chápána jako schopnost.

Tu však vzniká otázka: Je příčina, která by nebyla schopností, myslitelná? Vždyť je-li nějaké x příčinou, znamená to přece vždy, že x má jakousi schopnost? Soudím, že tomu tak není. Příčina, jež by nebyla schopností, je myslitelná: nesměla by však při rozhodnutí podléhat žádné determinaci, a tudíž *ani sebedeterminaci*. Realizací své kauzality by se tudíž neměnila nijak sama, nýbrž by beze změny sebe samé vyvolávala mimo sebe účinek, např. A (a nikoli B). Taková příčina by byla sice s to se svobodně rozhodnout, ale nemusela by být při tom schopností. Zdá se, že takovou svobodnou příčinou je Bůh (existuje-li ovšem, což zde nechávám stranou): Bůh se svobodně rozhoduje stvořit možný svět A spíše než možný svět B, C, D atd. Stvoří-li pak de facto svět A, zůstává tím ovšem sám naprosto nezměněn.⁶ Domnívám se, že chyba libertarianismu spočívá v tom, že zaměňuje kauzalitu, jež není schopností (tedy kauzalitu Boží) s kauzalitou schopnosti (tedy např. s kauzalitou lidské vůle).

Na závěr ještě ono slíbené historické upozornění: Autorem onoho (podle mého mínění nepřijatelného) učení, jehož výsledkem je, že není po určité stránce rozdílu mezi svobodnou vůlí Boží a lidskou⁷ je, jak Dvořák ve své knize sám uvádí, renezanční teolog, jezuita Ludvík Molina. V Molinově učení byl vychován, jak známo, i René Descartes. Jak učenlivým žákem byl, svědčí mimo jiné jeho výklad o lidské vůli, obsažený ve 4. meditaci jeho spisu *Meditationes de prima philosophia*.

6 To, že je Bůh neměnný, plyne z jeho nekonečné dokonalosti. Zdá se ovšem, že se Bůh stvořením světa mění, že totiž nabývá vztahu „být stvořitelem“, jehož neměl. Tak tomu však není. Proč? Existují totiž jednak vztahy reálné, jež mají svůj základ v realitě. Vyrostle-li chlapec tak, že je posléze větší než jeho otec, je tento vztah „větší než“ reálný, založený na reálné skutečnosti tělesného růstu. Je-li naproti tomu nějaký důstojník jmenován např. velitelem pluku, nabývá také určitého vztahu, ale tento vztah nemá žádného reálného základu (jmenovaný důstojník se nestal velitelem pluku na základě toho, že by byl býval např. vyrostl, ztloustl apod.). Základem vztahu „být velitelem pluku“ je něco pouze myšleného, totiž objektivně chápáné rozhodnutí příslušného nadřízeného. Odtud se rozlišují vztahy reálné a vztahy fiktivní čili intencionální (lidským myšlením vytvořené, tedy vztahy bez základu v realitě). Stvoří-li Bůh svět, nabývá sice vztahu „být stvořitelem“, ale tento vztah je jen vztahem intencionálním, jímž se Bůh po reálné stránce nemění. Inverzní vztah, vztah „být stvořenou věcí“ je ovšem vztah reálný.

7 V obou případech se svobodná vůle chápe jako svého druhu první příčina.

Zde vykládá, že vůle je z lidských schopností jediná, kterou si prý nelze myslet větší, než ve skutečnosti je. Spočívá prý totiž „formálně“ pouze v tom, že můžeme něco buď učinit nebo neučinit (tj. tvrdit to nebo popírat⁸, usilovat o to, anebo od toho upustit) a necítíme se při tom determinováni žádnou vnější příčinou. Tento pro svobodnou lidskou vůli podstatný rys nelze stupňovat, takže se svobodou své vůle člověk prý neliší od Boha. Je to prý právě hlavně díky této povaze jeho vůle, že je člověk obrazem a podobenstvím Božím.⁹ Poznávám, že Molinova (Descartem a po něm početnými novověkými mysliteli, také Kantem, převzatá) nauka byla ve své době novinkou, starší křesťanští teologové hájili, jak známo, různé verze kompatibilismu.

Uvádím zde tyto skutečnosti, abych naznačil, že Dvořák jde se svým libertarianismem podle mého mínění sice nesprávným směrem, ale ne tak, že by se dopouštěl nějaké vulgární chyby: hájí určitou myšlenkovou tradici, se kterou z výše uvedených důvodů osobně nesouhlasím.

Literatura

Dvořák, P. (2020): *Kauzalita činitele. Úvod do analytické diskuse o svobodě vůle*. Togga, Praha.

Descartes, R. (1905): *Meditationes de prima philosophia*. Ed. C. Güttler, München.

Gilson, E. (1913): *La Liberté chez Descartes et la Théologie*. Alcan. Paris; přetisk Vrin, Paris 1982.

8 Nezapomeňme, že tvrzení a popírání je podle Descarta v poslední instanci úkonem vůle.

9 Descartes píše: „Nemohu si také stěžovat, že se mi od Boha nedostalo vůle s dostatek vznešené a dokonalé. Nezakouším totiž, že by byla omezena nějakými hranicemi. A mám za to, že je vhodné, abych zde upozornil, že nic jiného ve mně není tak dokonalé či veliké, abych si nemohl myslet, že je možné něco dokonalejšího nebo většího. Když totiž uvážím např. svou schopnost chápat, hned musím uznat, že je nevelká a velmi omezená, a zároveň si vytvářím ideu nějaké větší, ba největší a nekonečné ... Je to pouze vůle čili svoboda rozhodování, kterou v sobě shledávám tak velikou, že nemám ideu žádné větší. Především s ohledem na svou vůli tedy chápu, že jsem jakýmsi obrazem a podobou Boží. Neboť ač je Boží vůle neporovnatelně větší než moje ... přece se nezdá být větší, uvažuje-li se o ní formálně a precizně, protože takto uvažovaná spočívá pouze v tom, že můžeme totéž učinit nebo neučinit (tj. tvrdit nebo popírat, usilovat o něco, anebo se toho vyvarovat) či spíš pouze v tom, že se k tomu, co je nám rozumem předkládáno k tvrzení či popírání či k tomu, abychom o to usilovali nebo se toho vyvarovali, vztahujeme tak, že nepocítujeme žádnou vnější sílu, která by nás k tomu determinovala.“ Descartes (1905, s. 151, 152), překlad autora. K pojetí vůle u Descarta srov. Gilson (1913).

Abstract

Causality and self-determination. A critical remark to P. Dvořák's book *Agent Causation*

Peter Dvořák defends in his book *Agent Causation* the libertarian approach to the liberty of human will. He considers the will of man to be a capacity, and its freedom the possibility of its self-determination. The author of present contribution criticizes Dvořák's theses: He argues a "self-determining capacity" to be a *contradictio in terminis*. According to his opinion the will can only be self-determining, if it is not a capacity. Only God (if he exists) can have such a will. The author adds a historical remark that a famous exponent of the (as he means) error mistaking the human for the divine will is the sixteenth century theologian Luis Molina; among whose prominent followers we can find René Descartes, too.

Key words: freedom of will, libertarianism, self-determination, molinism, Petr Dvořák

Sousedík, S. (2021): „Kauzalita a kontingentní sebedeterminace? Kritická poznámka ke Dvořákově knize *Kauzalita činitele*.“ *Filosofie dnes* 13 (1): 40–46. Dostupné z www.filosofiednes.ff.uhk.cz.